

Max Weber'de Anlayıcı Yöntem ve Sosyoloji

Ahmet Özkiraz*

Giriş

Bu çalışmada sosyal bilimler metodolojisinde önemli bir yere sahip olan anlayıcı yöntem ve bu yöntemin önde gelen uygulayıcılarından biri olan Max Weber'in yaklaşımı ele alınmaya çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle, genel olarak sosyal bilimlerdeki yöntem tartışmaları ve bu tartışmaların tarihsel gelişimi anlatılarak anlayıcı metodolojinin temel iddiaları ve ayırıcı özellikleri Max Weber'in görüşleri çerçevesinde ortaya çıkarılacaktır. Göstermeye çalışacağımız gibi, Weber'in anlayıcı yöntemi ile onun sosyolojiyi tanımlama biçimi arasında var olan sıkı kavramsal ve metodolojik ilişki, onun, sosyolojinin bir bilim olarak konu ve metodolojisinin belirlenmesi çabalarında önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Weber'in bilim anlayışı, bilim ve değer ilişkisinde ileri sürdüğü görüşler irdelenecektir.

Pozitivizm ve Tarihsici/Anlayıcı Yöntem

Bilindiği gibi, pozitivist bilim anlayışı doğa bilimlerinin yanı sıra sosyal bilimler meto-

dolojisinde de uzun süre egemen olmuştur. Sosyal bilimlerdeki pozitivist yaklaşım, Newton fiziğinin doğa bilimlerinde yakalamış olduğu başarıdan cesaretle sosyal olgu ve olayların doğa bilimleri metot ve yaklaşımıyla açıklanabileceğini savunan tümelci bir metodolojik yaklaşımdır. Bu bağlamda, sosyal bilimlerin kendine özgü metodolojisinin ve araştırma tekniklerinin olduğunu savunan tarihsici ve benzeri yaklaşımlar, pozitivistizmin tümelciliğine karşı tekilci bir yaklaşımı savunan bir tepki olarak görülebilir. Tarihsiciler; insanı, tarihi, toplumu ve kültürü konu edinen bilimlerin, incelenen konuların tekilliği, tekrarlanamazlığı, bir defalığı ve özgüllüğü gibi nedenlerle doğa bilimlerindeki benzer genel ve sıkı yasalara dayanılarak açıklanamayacağını düşünürler. Tarihsiciler "insan-tarih-toplum-kültür dünyasının esasen bir tekillikler dünyası olduğunu, her toplumun, her kültürün bu tekilliğiyle ele alınması gerektiğini, bu dünyanın yasalara göre açıklanacak bir dünya olmadığını, ancak bir anlamın/ yorumlamanın konusu olabileceğini" iddia etmektedirler (Özlem, 1998: 19). Buna karşın pozitivistler, toplumsal fenomenin, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi, dü-

*Yrd. Doç. Dr., GOÜ Öğretim Üyesi.

zenlilik ve nedensellik kuralları içinde oluştuğunu düşünürler. Bu yönüyle sosyal olgu ve olaylar sadece genelleştirilebilir değil, aynı zamanda doğa bilimlerinin yöntemlerine indirgenerek açıklanabilir olgu ve olaylardır.

Pozitivist yaklaşım, insanı kendi dünyasını düzenleme ve plânlama kapasitesine sahip bir varlık olarak görmekten ziyade, toplumsal düzenin şekil verdiği bir ürün olarak görme eğilimindedir (Poloma, 1993:15-19). Buna karşın tarihsici/anlayıcı yaklaşım ise, pozitivistin tersine, sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden hem konu hem de yöntem itibarıyla farklı olduğunu ileri sürerler. Onlara göre, doğal dünyadan farklı olarak, toplumsal dünya, ancak aktif insan doğasına özgü bir yetenek ile kavranabilir (Poloma, 1993:20). Dahası, tarihsel ve toplumsal olana ilişkin doğa bilimlerindeki yasalara benzer yasalardan söz edilemez. Çünkü, sosyal dünya, “insan yapısı olma ve insanlar arasılık özellikleri taşıdığından, sadece insana açık olma dolayısıyla, ancak hep tekillikler hâlinde ve “tinsel” bazında anlaşılacak olan bir dünyadır” (Özlem, 1998:20). Sözü edilen tinsellik ya da zihinsellik, özü itibarıyla yasaya tâbi değildir.

Pozitivist sosyolojinin kurucusu olan Comte’un sosyoloji için öngördüğü “genel plân sağlama” girişimi (Giddens, 1990:255) doğa bilimleri ve sosyal bilimler metodolojisinin bir ve aynı olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Durkheim ise, Comte’un pozitivist metodolojik çerçevesini benimserken onun tarihsel değişim teorisini dışarıda bırakmıştır. Buna rağmen, tıpkı Comte gibi, Durkheim da, mantıkî olarak, sosyolojinin ve insanın toplumsal davranışının ayrı bir araştırma alanı olarak doğa biliminin yöntemlerinden ayrılmayı gerektirmediğini düşünür. Ona göre, sosyal olgular doğal nesnelere gibi ele alınabilirler. Giddens’in da

belirttiği gibi, Durkheim’in sosyolojiye yüklediği görev,

...doğa bilimsel yasaların nesnel konumunun aynına sahip olan ilkeleri formüle etmektir. Sosyoloji de dahil olmak üzere her bilim, Durkheim’a göre, toplumsal olgularda gözlenen düzenlilikler üzerine kurulu serinkanlı tümevarımsal genellemelerden geçerek, yavaş yavaş ve dikkatlice ilerler (Giddens, 1990:257).

Bu nedenle Durkheim, kendi sosyolojik anlayışını “bilimsel rasyonalist” olarak adlandırır (Keat; Urry, 1994:99). Bu anlayış insan davranışını incelerken doğa bilimlerinin yöntem ve araştırma plânlarını kullanmaya çalışır. Bu bağlamda Durkheim’in sosyal olguların üç boyutu olarak belirttiği dışsallık, genellilik ve zorlayıcılık özelliklerinin aynı zamanda doğal olguların da özellikleri olması onun sosyolojik metodolojisinin doğa bilimi anlayışını ne ölçüde yansıttığını göstermesi açısından ilginçtir. Buna karşın, tarihsici/yorumcu yaklaşıma göre, tarihsel ve sosyal olan, özü gereği, içseldir. Örneğin Collingwood’a göre, tarihçi hiçbir zaman olayın içi ile dışı arasında bir ayırım yapmaz. Çünkü, tarihçi için “keşfedilecek nesne salt olay değil, onda gelen düşüncedir” (Collingwood, 1990:214). Tarihsel açıklama, olayların ardında yatan düşüncüyü anlamaktır. Bu nedenle, tarihçinin, olayları belirlemesinden sonra yapacağı daha fazla bir şey yoktur. Çünkü o “ne olup bittiğini bilince, neden olup bittiğini zaten bilmiş olur” (Collingwood, 1990:215). Tarihsel olayın nedeni, o olayı gerçekleştirenlerin zihinlerinde yatan düşüncedir. Bu nedenle, Collingwood’a göre, tarihsel açıklama temelde bir anlama işidir.

Sosyolojideki tarihsici/anlayıcı anlayışın temeli Kant’ın doğal gerçeklik ve tinsel gerçeklik ayırımına dayandırılabilir. Kant, doğal gerçekliği “zorunluluklar alanı” olarak gö-

rürken, tinsel gerçekliği “özgürlükler alanı” olarak görür:

İnsanda akıl ve hayvansal güdü ayrılmıştır. Bu nedenle insan, akli olan bir canlı olarak seçim yapabilir. Seçen insan ise özgürdür. Toplum hâline gelme de gerçekliğini ve işlevini bu özgür varlığın iradesinden alır. Buradan giderek doğada ve toplumda ayrı yasaların varolduğu sonucuna ulaşabiliriz. Doğada determinizm yasası, toplumda ise insanın kendi özgür iradesiyle bağlandığı gereklilikler yasası vardır (Çelebi, 1996:26-27).

Kant’ın doğal olaylarla sosyal olayların farklı yasalara konu olduğunu savunan çıkarımı, temelde özgürlük sorununu çözme amacına dayanmaktadır. Alman felsefesi sonraki dönemlerde Fichte, Schelling, Schiller ve Hegel gibi idealist felsefe; özellikle Hegel’in etkisinde gelişen Marksist sosyoloji geleneği; Herder’in öncülüğünü yaptığı Ranke, Droysen, ve Mommsen gibi düşünürlerce sürdürülen Alman Tarih Okulu; hermenotiğin geliştiricisi ve Kant’ın metodunu kültürel bilimler için geliştiren Diltey ve Windelband, Rickart, Cohen ve Cassirer gibi Yeni Kantçılar Max Weber’in bilim anlayışında etkili olmuştur. Özellikle Weber’in yakın arkadaşı Rickert kültür bilimlerine ilişkin epistemolojik çalışmalarıyla Weber’in yöntem anlayışını derinden etkilemiştir (Özlem, 1990).

Weber’de Anlayıcı Yöntem ve Sosyoloji

Max Weber’in bilim kuramı ve felsefenin en temel sorunu bilim ve siyaset arasındaki muhtemel dayanışma ve bağımsızlıkla yakından ilgilidir (Aron, 1986:484; Özlem, 1990:57; Freund, 1990:193). Weber; bilim, siyaset bilimi ve ahlâk arasında yaptığı ayırımı şu sözleriyle dile getirmiştir:

Bilim adamı olarak bizlerin yeri, sosyoloji, tarih, ekonomi, devlet öğretisi ve bunların ne ifade ettiğini, bunların neliklerini (mahiyetlerini) araştırmayı görev edinmiş olan bir kültür felsefesini de içine alan disiplinler çevresindedir. Altını çizerek söylemek gerekirse, politikanın burada işi yoktur (Weber, 1993:142).

Buna rağmen Weber, Kant’ın görüşlerini takiben bilim ve politikayı insan özgürlüğünün gerçekleşme ve somutlaşma alanları olarak görmüş ve politikayla da etkin bir biçimde ilgilenmiştir. Ancak bilim adamı ve politikacı kimliklerinin birbirinin yerine ikame edilebilir olmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Weber’e göre, bilim ve politika birbirinden ayırt edilebilmelidir. Gerçek bilim adamının herhangi bir siyasal kanaati öğrencilerine empoze etmesine gerek yoktur: “Olgular kendi kendini anlatır” (Weber, 1993:142). Olgular yerine siyasal görüşleri konuşurmak bilim öğrencisine yapılan en büyük haksızlıklardan biridir. Weber’in bilim anlayışında olgu yargısı-değer yargısı, bilgi-değer ilişkisi son derece önemli bir yer tutar.

Değer yargısıyla, Weber, “ahlâkî, kültürel ve diğer görüş noktasından sosyal olguların arzulanabilirliğine veya arzulanamazlığına ilişkin pratik değerlendirme” yapmayı anlar (Weber, 1968:52). Bu anlamda, bilim, değer yargısız olmalıdır. Ancak, Weber’e göre, çeşitli bilimsel problemler arasından birinin seçilmesinde değerler etkili olabilirler. Bu anlamda, bilimsel etkinlikle değerler arasında bir ilgi vardır. Yani, “değerlerle ilgili” olmaktan Weber’in anladığı, “belli bir konunun ve deneysel çözümlemenin seçimini belirleyen bilimsel ‘ilgi’”dir. (Weber, 1968:22). Weber’in bu ayırımı pozitivist bilim felsefecilerinin “keşif bağlamı” ve “gerekçeleştirme bağlamı” ayırımına benzemektedir. Pozitivist bilim felsefesi anlayışına göre, değerler ancak bilimsel kuramların keşfi aşamasında etkili

olabilirler. Değerler, bilimsel kuramların ve gerçekliklerin doğrulanması veya gerekçelenmesi aşamasında etkili olamazlar, çünkü bilim kendi mantık ve metodolojisiyle sürdürülür. Weber'e göre de, bilim adamının herhangi bir problemi seçiminde değerler etkili olabilir. Ancak, sorunun çözüm aşamasında ve elde edilen bilginin değerlendirilmesinde bir "doğru bilimsel kanıt...bir Çinli tarafından bile doğru olarak kabul edilmelidir" (Weber, 1968:58). Ne var ki, Kuhn ve diğer bir çok bilim felsefecisinin pozitivist bilim felsefesinin keşif bağlamı/gerekçeleştirme bağlamı ayrımını eleştirdiği gibi, Weber'in ayrımı da bir çok sosyal bilimci tarafından eleştirilmiştir. Örneğin, Michael Root'a göre, sosyal bilimlerde Weber'de olduğu gibi ideal tiplere dayanan teoriler, onun anladığı anlamda değer-yargısız olsalar bile, yine de tarafsızdır (Root, 1994:34). Root, bu görüşünü temellendirirken Kuhn'un eleştirisine benzer bir görüşten hareket eder. Ona göre, "Teorilerde ya da sosyal bilimsel açıklamalardaki ideal tip kullanımında, bilimsel olmayan değerler soruların ve bunların yanıtlanacağı tiplerin seçimini rasyonelleştirir (Root, 1994:48). Root'un yorumuna göre, sosyal bilimciler, sosyal bilimlerin değer yargısız olduğunu göstermek için Weber'in yazılarına ve görüşlerine başvururlar, ama bu yazılar ve görüşler tarafsızlığı değil, taraflılığı gösterir.

Weber'i pozitivistlerden ayıran en önemli özellik, sosyal anlamada değer yargısında bulunmanın anlamaya kattığı olumlu katkıdır. Bir başka deyişle, değer yargısında bulunmak sosyal anlamayı sağlayacaksa, bu durumda da bilim değer-ilişkili (value-relevant) dir. Bu ayrım ve duyarlılık Weber'in sosyoloji anlayışında da yer alır:

Sosyoloji toplumsal eylemi yorumlayarak anlamaya, böylece hem gerçekleşme biçiminin hem de sonuçlarının nedensel açıklamasını vermeye yönelik bir bilimdir. Eylem kavramını bireyin öznel bir anlam atfederek yaptığı insan davranışını anlatmak üzere kullanıyoruz... "Toplumsal eylem" ise onu yapan bireyin ona atfettiği öznel anlam gereğince başkalarının davranışlarını ilgilendiren ve onların yönlendirdiği eylemdir (Weber, 1978:4).

Weber'in bu sosyoloji tanımı ile sosyal bilimlerde mevcut olan iki yaklaşımı (pozitivizm ve tarihsicilik) bütünleştirme amacını yansıttığı söylenebilir. Gerçekten de Weber, bilime değer yargılarının sokulmaması, bilimin değer yargılarından bağımsız tutulması noktasında pozitivist denebilecek türden bir hassasiyete sahiptir: Bu büyüsunü yitirmiş, akılcı bir imgeleme ile tek tek kişisel bilinçlerde yer etmiş olan dünyada, yüksek ilkelere bağlı görüş açılarını akılcı çözümlerinin karşısına koymayı savunmak isteyen kişi şansını bilimden başka bir alanda aramalıdır (Özlem, 1990:60). Weber'in bu tutumunu gerekçelendiren en önemli unsur, dünyanın büyü bozumu olarak rasyonelleşmedir. Bu olgu düşünce düzeyinde, empirik olanı, her türlü ahlakî, değersel, politik inanç ve yaklaşımlardan bağımsız bir bakış açısı altında görme eğilimini de beraberinde getirmiştir ve "bilim", bu eğilimin bir sonucu olarak Batı'da ortaya çıkmıştır (Özlem, 1990:59-59). Ancak Weber rasyonelleştirmenin ne yanında ne de karşısındadır. O, sadece olgusal bir saptamada bulunur ve bilimin akılcı bir bilme etkinliği olarak vazgeçilemez nitelikleri üzerinde durur. O'na göre, olabildiğince sık yapılması gereken şey, araştırmacı ve yorumcunun empirik olguların saptanması işi ile kendi pratik değerlerine bağlı tutumunu birbirinden ayırt etmesidir (Özlem, 1990:61). "Bilim vaaz vermez; onun görevi, sadece "olanı saptamaktır ve bunu bildirmeye çalışmaktır; insanlar bilimden, nasıl eyleme-

leri gerektiğini söylemesini talep edemezler” (Özlem, 1990:65).

Buna karşın, Weber'deki tarihsici etkiler Rickert'in bilim anlayışından kaynaklanır. Rickert, bütün nesnellik arayışlarına karşın kültür bilimlerinde görececilikten, seçicilikten, araştırmacının özel ilgilerine bağlı bir ayıklamadan, yanlı algulamadan sakınılamayacağını belirtmiştir (Özlem, 1990:65; 1986:33). Kant'ın bilgiye; ancak “olgular rapsodisi” olarak deneyim gerçekliğine, anlığın biçimleyici kategorilerinin etkinliğinin dahil edilmesiyle ulaştığımız şeklindeki görüşüne katılan Rickert de, “bilgiyi, empirik içeriğin mantık formları altında biçimlenmesi ve düzenlenmesinin ürünü olarak görüyordu” (Özlem, 1990:68). Weber, Kant ve Rickert'in yaptığı bu bilgi tanımını kabul ederek, bilgi edinmenin ancak olgusal gerçekliğin kendisiyle yetinmeyip “deneyim-üstü tasarımlar” aracılığıyla onu rasyonelleştirmekle mümkün olduğunu iddia eder: “Biz, buna göre, olguları yalnızca anlaksal olarak, yani yanılma pahasına da olsa, çerçeveler altında yorumlamak zorundayız” (Özlem, 1990:68).

Weber'in metodolojisinde pozitivist ve tarihsici görüşlerin belirgin biçimde görülmesi onun eklektik bir metodolojiye sahip olduğunu göstermez; çünkü o, pozitivist ve tarihsici bakış açılarını kendi metodolojisinde içselleştirip sindirmiştir. Bu nedenle, Weber'e pozitivist denemeyeceği gibi, onun yalnızca bir tarihsici olduğu da söylenemez. Bu iki metodolojik yaklaşım, Weber'in sosyoloji metodolojisinde birbirine kaynaştırılmaya çalışılmıştır (Keat; Urry, 1994: 175).

Weber'e göre, bilgi her zaman öznellikte iç içedir. Pozitivizm ve naif realizmin yaptığı gibi, bilginin nesnellikle bilgi ile onun nesnesi arasında doğrudan bir karşılıklığın olduğunu anlamak yanlıştır; çünkü böyle bir karşılıklılık hiçbir zaman mümkün değildir.

Bu nedenle, Weber'e göre, “nesnellik”i iki açıdan tanımlayabiliriz. Birincisi, bilgi, tüm insanlar için geçerli ortak zihin kavramları altında elde edilmesi bakımından, yani öznel arası bir ortak temele dayanması bakımından “nesnel”dir. İkincisi, her bilgi, olgular yığından bir seçme ile ortaya konula-bildiğinden ve aynı olgu kümesi için birden fazla açıklama sunan teoriler olduğundan; yine olgulara dönülerek öznelarası bir denetleme ile pekiştirilebildiği oranda “nesnel”dir (Özlem, 1990:68). Bu anlamda, Weber'e göre, nesnellik kısmî ve parçalıdır. O'na göre, “tüm geçmişin ve tüm toplumun nesnel bir bilimi olamaz” (Özlem, 1990:77). Bu sonuç, Weber'in Rickert'in görüşlerinden etkilendiği yönü ortaya koyar. Her iki bilim adamına göre, bir tarihsel dönemi incelemek için yapılacak şey, o tarihsel dönemin olgularına yine o tarihsel dönemi belirleyen değerlerin oluşturduğu bir çerçeveden bakmak, onları bu çerçeve içinde anlamaktır. Çünkü bir tarihsel döneme ait değer yargıları, yalnızca o dönem için geçerlidir. Bundan dolayı, Weber'e göre, bilimsel düzeyde kalındığı sürece yapılması gereken şey, bir toplum içinde belli bir değere yüklenen anlamları, yani değişik değer yargılarını, bireylerin bu değerle ilgili kişisel ve öznel tutumlarının bir sonucu olarak görebilmektir. Bir başka deyişle, değer yargısı, bilimsel açıdan bireylerin değerlere yükledikleri öznel anlam olarak ele alınmalıdır (Özlem, 1990:75).

Weber, nesnellik kısmî ve parçalı olarak kabul etmekle Nietzsche'nin perspektivizmine yaklaşmaktadır. Weber'in, bu konudaki görüşlerini şekillendirirken “bilgi, belirli bir bakış açısından, bir değerler dizgesinin duruş noktasından bakıldığında her zaman bilgidir” diyen Nietzsche'den etkilenmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Aynı şekilde, “dünyanın büyüünün bozulması” tezi de Nietzsche'ci perspektivizmin bir başka yoru-

mu olarak ele alınabilir (Stauth; Turner, 1997). Löwith'in ifadesiyle, "Weber'in bütün sosyolojisi, özellikle sosyal eylemin önemini anlama (verstehen) sorunu üzerindeki yorumları 'büyüsü bozulmuş bir dünyada kısmî ve parçalı doğrularla, yani bu nesnellik sorunuyla' uzlaşma girişimi" taşır (Löwith, 1999:329).

Weber, kültür bilimcisinin seçim yaparken değer çerçevesine bağımlılığını şu sözlerle açıklar:

Empirik gerçekliği değer ideasına bağladığımız için, empirik gerçeklik kültür olarak görülür. Empirik gerçeklik, sadece ve sadece, değer-ılgısı yüzünden, bizce önemli görünen gerçeklik paylarını içerir. Biz, bir ön düşünce olmaksızın, araştırmamız sırasında empirik verilerden hangilerinin bize anlamlı görüneceğini bilemeyiz. Bize neyin anlamlı görüldüğünü fark etmeyiz, onun bizce incelenmeye layık bir konu hâline geldiğini düşünmüş olmamız demektir (Keat; Urry, 1994: 242).

Bu noktada Weber'in metodoloji anlayışı hem Rickert'in, hem de Comte'un görüşlerine bir eleştiridir. Çünkü o, bir yandan Rickert'in sosyolojiyi bir tarih ve kültür felsefesine dönüştürme girişimine karşı çıkarırken, öte yandan pozitivistin olgusal denetlenebilirlik ilkesine sıkı sıkıya dayanabileceğimiz düşüncesini kabul etmez. Evet, sosyoloji her şeyden önce bir "bilim" olmak zorundadır. Ancak, pozitivistin yasacı ve indirgeyici "sosyoloji" anlayışıyla kültür nesnesinin değere bağlı bir nesne olduğunu göz ardı etmektedir.

Weber'in amacı, bilimsellik ideali doğrultusunda sosyolojinin en azından doğa bilimlerine yakın olduğunu; bir genelleştirici bilim olarak empirik, nedensellik, açıklayıcılık yönünden nesnel bir bilgi etkinliği olduğunu göstermektir. Fakat sosyoloji kendi konu ve

nesnesine doğa bilimlerinden farklı kavramsal prosedür ve yöntemlerle yaklaşır. Sosyolojinin kavramları doğa bilimlerinin kavramları gibi yasa kavramları değil, Weber'in tabiriyle, "tip kavramları" dır (Özlem, 1990:81). Bu açıdan, Weber'in ideal tip kavramları doğa bilimlerinin açıklayıcı yöntemleriyle kültür bilimlerinin anlayıcı yöntemlerini bağdaştıran kavramlardır.

Sonuç olarak, Weber'e göre, bir bilim olarak sosyoloji her bilim gibi empirik bir temelden, ama tekil toplumsal eylemden hareket etmelidir. Weber'in sosyal eylemler üzerinde ısrar etmesinin başlıca sebebi, onun sosyolojiyi bilim olmayan toplum öğretilerinden ayırmak isteğiştir (Özlem, 1990: 207). Weber, bu yolla rasyonalizm ile empirizmi, pozitivism ile kültür felsefesini kendi bilim ve sosyoloji yaklaşımında bağdaştırmaya uğraşır. Onun anlayıcı sosyolojisi, aynı zamanda bir karşılaştırmalı sosyolojidir ve diğer kültür bilimlerinden, özellikle tarihten sık sık yararlanır. O, bu anlayış doğrultusunda, toplumsal eylemi kendi araştırmasının temeli olarak seçer.

Toplumsal Eylem Sosyolojisi

Weber, sosyolojinin konusunu "toplumsal eylem" olarak belirler. Ona göre, eylem, insanların öznel bir anlam verdikleri davranışlarını ifade eder. Ancak insanın bir amaca yönelmiş her anlamlı davranışı toplumsal eylem olarak nitelendirilemez. Bir davranışın toplumsal eylem niteliği kazanabilmesi için eyleme verilen "anlam"ın mutlaka başkalarının davranışları ile ilişkili olması ve başkalarının davranışlarına yönelmesi gerekir (Weber, 1978: 4; San, 1970:20). Weber'e göre, "anlam" ya tarihî açıdan belli bir olayda eylemde bulunan kişinin ya da kişilerin ortalama ve yaklaşık olarak eylemlerine atfettikleri subjektiflik olarak gerçekten bireylerin zihinlerinde vardır; ya da kavramsal olarak inşa

edilen saf tip açısından, bir tip olarak düşünülen kişi ya da kişilerin eylemlerine bağlılıkları subjektiflik olarak anlaşılmalıdır. Demek ki, anlam, ister gerçek kişilerin, ister ideal tip olarak yaratılan kişilerin eylemlerine affettikleri öznel anlamdır (San, 1970:20).

Weber'e göre, empirik bir temele dayanmak zorunda olan sosyolojinin amacı, bireyin eylemini motive eden öznel anlamı ortaya çıkarmak ve onun eyleminin nedensel açıklamasındaki rolünü göstermektir. Bu açıdan sosyolojiyi ilgilendiren, bireyin toplumsal eylemini motive eden kültürel anlamı "toplumsal anlama" aracılığıyla ortaya koymaktır (Özlem, 1990:101). Bu yöntemsel gereklilik belli bir yaşama biçiminin zaman içinde belirginleşip kristalleşen bütün "anlatım ve ifade kalıpları içinde kendini" açıklamasına imkân tanır (Ülgener, 1983:27). Bu yönüyle sosyoloji, Weber'in öne çıkardığı biçimde eylem motivasyonu içinden kültürel nitelikli motifleri başat olarak vurgulayan ve eylemi bu motiflere dayalı olarak anlamak isteyen bir bilimdir (Özlem, 1990:102). Ancak sosyoloji, bireysel eylemi inceleyen başka bir kültür bilimi olan tarihten farklı olarak, tip kavramları geliştirmeyi ve empirik oluşumlardaki genelleştirilebilir düzenlilikleri bulmayı amaçlar.

Burada ortaya çıkan sorun, başkalarının davranışlarıyla ilgili olmayan ve başkalarının davranışlarına yönelmemiş eylemlerin, toplumsal eylemlerden nasıl ayırt edileceğidir. Kişinin toplumsal eylemi ile bu eylemin taşıdığı öznel anlam nasıl yorumlanacak, neden-sonuç ilişkisi ve toplumsal olgu ve olaylara hükmeden genel düzenlilikler hangi yöntemle ortaya çıkarılacaktır? Turner, bu sorunlardan farklı olarak, Weber'in anlamacı sosyolojisinde toplumsal eyleme getirdiği tanımın asıl zorluğunun kimin veya neyin "başkası" ve "diğer aktör" sayılması gerektiği noktasında düğümlendiğini savunur. Tur-

ner'e göre, Weber'in sosyolojisi anlayışı, yani, eylemleri gerçekleştiren aktörlerin, aktörlerin kendileri tarafından değil, sosyolog tarafından tanımlanmasını gerektirmesi, "aktörün durum hakkındaki tanımını bir başlangıç noktası olarak aldığı iddia eden verstehen de sosyolojisinin temel varsayımıyla çelişir" (Turner, 1997:89). Bu sorunu irdelemek amacıyla Weber'in anlamacı sosyolojiye koyduğu sınırı ve "anlama, açıklama ve nedensellik" kavramlarına yüklediği anlamları biraz daha ayrıntısıyla ele almakta yarar var.

Weber, anlayıcı sosyolojiye koyduğu sınırı şu şekilde belirler:

Kelimenin buradaki anlamıyla "anlaşılmadıkları" için, sosyolojik olgular ya da düzenlilikler olarak ifade edilmeyen süreç ve olgular hiçbir işe yaramayan olgulardır. Burada anladığımız sosyoloji için de geçerlidir bu. Bununla birlikte, bunlar anlaşılmaya elverişli eylemlerden farklı bir yere konabilirler; eylemin koşulları, uyarıcıları, engelleri ya da yardımcıları olarak (Weber, 1978:19).

Yapılan bu sınırlamadan da görülebileceği üzere, Weber, Dilthey ve Rickert'in kültür bilimlerine hasrettiği "anlamacı yöntem"i sosyolojiye özel bir kullanım tarzı olarak uyarlar ve onu "sosyolojik anlama" olarak niteler. Weber'e göre, sosyolojik anlamanın nedensel açıklamayı da kapsayan bir boyutu vardır. Bu boyut, Weber'in kendi sosyoloji tanımında kullandığı "yorumlayıcı anlama" ile "açıklayıcı veya güdüsel anlama" arasında bir ayırım (Keat; Urry, 1994:175) yapılarak ortaya konmuştur.

Anlamanın doğruluğu rasyonellik temelinde ya da duygusal bir empati veya estetik değerlendirme yoluyla elde edilir. Rasyonel anlamanın en üst düzeyine, anlamları doğrudan ve hiçbir kapalılığa yer vermeyecek mantık ve matematikle ilgili önermelerin anlam-

larını içeren alanda varılabilir. Bir birey herhangi bir akıl yürütme işleminde “iki artı iki eşittir dört” önermesini ya da Pisagor teoremini veya bizim kabul ettiğimiz düşünce düzenine uygun olarak mantıksal akıl yürütme dizisini doğruca izlediğinde bunların anlamını çok açık bir biçimde anlarız (Weber, 1978:5).

Bununla birlikte, Weber’e göre, açıklayıcı anlama doğrudan anlaşılabilir eylemin arkasındaki motivlerin bilgisine yönelir (Keat; Urry, 1994:179). O’na göre, açıklayıcı anlama “iki artı iki eşittir dört” diyen kişinin bu eyleme atfettiği anlamı, onu buna yönlendiren motivler açısından, başka bir deyişle, o kişiyi o sırada, o şartlar altında neyin o davranışı yapmaya yönelttiğine bakarak anlamaya denir (Weber, 1978:8). Görüleceği üzere, Weber, doğruluk bakımından rasyonellik, amaç bakımından öznel rasyonellik arasında bir ayrım yapar (Miller, 1995:464). Öznel rasyonellik, bir eylemi gerçekleştirenin amaçlarının ardında yatan nedeni anlama bakımından önemlidir. Belli amaçlarla bir eylemin yapılmasını sağlayan, ama eylemde bulunanın başvurmamış olabileceği nesnel rasyonellik ise, sosyal bilimcinin eylemi araştırması sürecinde ortaya çıkan bir olgudur.

Motivleri rasyonel olarak anlamayı gerektiren açıklayıcı anlama, aynı zamanda nedensel bir anlamadır. Kültür bilimlerinde nedensellik iki amaçla kullanılır. Birincisi, tekil olgu ve olayları, kendi bireysel bütünlüğü içinde kavramayı gerektiren nedensellik; ikincisi ise, genelleştirmelere elverişli olduğu için başvuru nedensellik (Özlem, 1990:83). Buna karşın, Weber’e göre, kültür bilimlerindeki nedensellik determinist bir nedensellik değildir. Bunun üç nedeni vardır:

1. İster bireyselleştirici, ister genelleştirici olsun, kültür bilimlerinde “motivasyon zinciri”nin tüm halkalarını saptayarak temel nedensel açıklamalar yapma olanağı yoktur.

2. Kültür bilimlerinde anlama yöntemine başvurulmadan saptanacak bir olgu türü yoktur.

3. Nedensel açıklama, tüm bilimler için, konusu karşısında daima parçalı ve kısmî kalan bir açıklamadır (Özlem, 1990:84).

Weber’e göre, sosyal alanda tarihsel nedensellik ve toplumsal nedensellik olmak üzere iki tür nedensellikten bahsetmek mümkündür. Tarihsel nedensellik, bir defalığına bireysel ve özgül bir tarihsel ortamda gerçekleşmiş olayları açıklamayı hedef alan bir nedensellik biçimidir. Toplumsal nedensellik ise, tarihsel oluşun genel kurallarını açıklamaya yönelik bir nedensellik biçimidir. Hiç şüphesiz, Weber, sosyolojisindeki nedensel anlatımı “olguyu anlamlı görünen bir sürecin aynen tekrar etmesi veya benzerliği açısından (ortalama veya saf bir durumda) ele almaya” çalışan açıklama modeli olarak düşünür (Özlem, 1990:87-92).

Bu noktada Weber sosyolojisinin en temel epistemolojik problemi, onun sosyolojiyi empirik ve rasyonelleştirici bir bilim olarak tanımlamasıyla birlikte, kültür bilimlerine has bir kavram türü ile çalışmak istemesinden kaynaklanır. Weber’e göre, bilimsel bilginin en önemli özeliği rasyonel ve empirik olmasıdır. Empirik temelden vazgeçemeyiz, ama tek başına empirik temele dayanarak da bilgi üretmek imkânsızdır. Bu nedenle, genel ya da kapsayıcı bilgi elde etmek isteyen bir sosyoloji hem empirik denetlemeye açık olmalı hem de ideal tip kavramları gibi soyut kavramlar oluşturarak bilgi üretmelidir (Özlem, 1990:111). Weber’e göre, ideal tipler bir ya da birkaç görüş açısından kendi içlerinde bir bütünlük gösteren zihnî varlıklar olmaya elverişli, bazen sık sık, bazen az rastlanan, yer yer hiç rastlanmayan, dağınık ve pek göze çarpmayan tekil görüntülerin birleştirilmesiyle kazanılır. Bu zihnî varlıklar

kavramsal saflıkları içinde gerçek hayatta hiçbir zaman bulunmazlar. Her tekil olayda, gerçeğin bu ideal tiplere ne kadar yakın ya da uzak olduğunu belirlemek gerekir (San, 1970:32).

Buna göre, bir ideal tip; akılcı yöntemlerle, yani kavramsallaştırma teknikleriyle meydana getirilen, değer yargılarının bulaştırılmadığı, belli bir toplumsal olayın bütün niteliklerini kuşatan ve onlara bireyselleştirici bir görüş açısıyla bakan, soyut-zihni bir inşadır (San 1930: 36). İdeal tipler, ortak kavramlardan, ortalama tiplerden, ideolojik kavramlardan farklıdır. Onlar hipotez değil, bizi hipoteze götürecek yol göstericilerdir (Özlem, 1990: 115-120).

Weber, toplumsal eylemlerin ideal tiplerini kendi ideal-tip öğretisine uygun olarak soyut, zihinsel inşa yoluyla belirlemiştir. Buna göre, toplumsal eylemler, motivleri bakımından dört tip altında toplanabilir:

1. Amaçsal/akılcı: Dış dünyaya ait olgular ve diğer insanların tavırları karşısında, beklentilerle ve beklentilerin “koşullar” ve “araçlar” aracılığıyla rasyonel bir biçimde sonuçlandırılması için ulaşılmak ve yönelinmek istenen bir amaç uğruna yapılan eylem.

2. Değersel/akılcı: Ahlâki, estetik, dinsel ve benzeri anlamda belirsiz bir olgusal duruma kayıtsız şartsız verilmiş özel bir değere dayanan bilinçli inançla, salt ve bağımsız bir biçimde sonuca varmak sırasındaki eylem.

3. Duygusal eylem: Anlık heyecanlar ve duygusal durumlar içinde yapılan eylem.

4. Geleneksel: Yaşanmış alışkanlıklarla yapılan eylem (Weber, 1978:24-25; Özlem, 1990:149-150; Aron, 1986:482; Freund, 1990:181; Çiğdem, 1997:152).

Weber’in bu eylem sınıflandırması, onun toplumsal ideal tiplerinin en soyut ideal tipleri olmasına karşın, tüm toplumsal eylemleri

böyle bir sınıflandırma içine sokma girişimi, toplumsal gerçekliğe sosyolojik bir yaklaşımla eğilmek bakımından önemlidir. Eylemin, özellikle toplumsal eylemin tek bir tavır veya tarz içerisinde yönelmiş olması çok ender rastlanan bir şeydir. Bu nedenle, eylem burada yapıldığı gibi bir eğilme tarzı, doğaldır ki, hiçbir zaman eylem tarzlarının mükemmel bir tasnifi anlamına gelmez. Aksine, Weber’in belirlediği eylem biçimleri, sosyolojik amaçlar bakımından oluşturulmuş kavramsal saf tiplerdir. Bunlar gerçek eyleme az ya da çok benzerlik gösterirler ve gerçek eylemde birbirlerine karışmış bir hâlde ortaya çıkarlar (Weber, 1978:26; Özlem, 1990:151-152; Ülgener, 1981:123-124).

Sonuç

Weber, sosyolojinin toplumsal eylemi, yani kendi konusunu oluşturan olguları motive eden anlamı açığa çıkarabilmek için “anlayıcı yöntem” başvurması gerektiğini iddia eder. Weber’e göre, anlamının iki dayanağı vardır: Anlamının açıklığı ya rasyonel (veya bununla bağlantılı olarak mantıksal ve matematiksel) ya da kendinde hissederek yaşanmışlık ile, yani duygusal ve estetik bir karakterde olabilir. Bu iki temel ya da dayanak, aynı zamanda, Weber’in metodolojisinin yönlerini oluştururlar. Sosyoloji, her şeyden önce genel toplumsal ilişki kalıplarını ifade etmeye yarayan ideal tip kavramları yardımıyla toplumsal eylemleri nedenleriyle anlamaya çalışmalıdır. Ancak bu yolla genelliğe ve kapsayıcılığa ulaşılabilir. Bu nedenle sosyoloji tipik olanı anlamakla işe koyulur. Sosyolojik yöntem, aynı zamanda, nedensel anlamacı, yorumlamacı ve karşılaştırmacı bir yöntemdir. Bu yöntemin amacı kendine has bir gerçeklik dünyası olan tarihsel/toplumsal/kültürel dünyayı, ona uygun kavramlar olarak oluşturulan ideal tipler, hipotezler ve teoriler yoluyla anlayıp yorumlamaktır.

Kaynakça

- Aron, R., (1986) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri* (Çev.: Korkmaz Alemdar), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Çelebi, N., (1996) *Sosyal Bilimlerde Yöntem*, Sebat, Konya.
- Çiğdem, A., (1997) *Bir İmkan Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Collingwood, R. G., (1990) *Tarih Tasarımı*, (Çev: K. Dinçer), Ara Yayıncılık, İstanbul.
- Durkheim, E., (1986) *Sosyolojik Metodun Kuralları* (Çev.: Enver AYTEKİN), Sosyal Yayınlar, İstanbul.
- Freund, J., (1990) "Max Weber Zamanında Alman Sosyolojisi", (Çev.: K. Tuncer) T. Bottomore ve R. Nisbet (ed) *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (Türkçe ed. M. Tunçay ve A. Uğur), V Yayınları, Ankara.
- Giddens, A. (1990) "Pozitivizm ve Eleştiricileri" (Çev.: L. Köker) T. Bottomore ve R. Nisbet (ed.) *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (Türkçe ed. M. Tunçay ve A. Uğur) V Yayınları, Ankara.
- Keat, R. ve J. Urry (1994) *Bilim Olarak Sosyal Teori*, (Çev.: N. Çelebi) İmge Kitabevi, Ankara.
- Löwith, K. (1999) *Max Weber ve Karl Marx*, (Çev.: N. Yılmaz) Doruk, Ankara
- Miller, Richard M., (1995) "Methodological Individualism and Social Explanation", *Readings in the Philosophy of Social Science*, M. Martin ve L. C. McIntyre (ed.), The MIT Press, Massachusetts, s. 451-478.
- Özlem, D., (1998) "Doğa Bilimleri ve Sosyal Bilimler Ayrımının Dünü ve Bugünü Üzerine" *Toplum ve Bilim*, 76, Bahar: 7-39.
- Özlem, D., (1990) *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, Ara yayıncılık, İstanbul.
- Poloma, M., (1999) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev.: H. Erbaş) Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Root, Michael (1994) *Philosophy of Social Science*, Blackwell, Cambridge.
- San, (C. 8 1970) *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Stauth, G. ve B. J. Turner (1997) *Nietzsche'nin Dansı* (Çev.: M. Küçük), Ark Yayınları, Ankara.
- Tuerner, B. S., (1997) *Max Weber ve İslam* (Çev. Y. Aktay), Vadi Yayınları, Ankara.
- Ülgener, S. F., (1983) *Zihniyet, Aydınlar ve İzmler*, Mayaş, Ankara.
- Ülgener S.F. (1981) *Zihniyet ve Din*, Der Yayınları, İstanbul.
- Weber, M (1993) *Sosyoloji Yazıları* (Çev.: T. Parla), Hürriyet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Weber, M. (1968) *The Methodology of the Social Sciences*, (Çev.: E. Shils ve H. Finch), Free Press.
- Weber, M. (1978) *Economy and Society* (ed. G. Roth and C. Wittich), University of California, London.